

20. YÜZYILIN BAŞLARINDA MİLLÎ İDEALIN ŞEKİLLENMESİNDE ABDÜRRAHİM BEY HAKVERDİYEV'İN EDEBÎ KİŞİLİĞİ; "ATA VE OĞUL" HİKÂYESİNİN KONUSU VE İDEYASI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Vüsale TAĞİZADE*

Öz: Makalede 20. yüzyılın başlarında Azerbaycan realist edebiyatında, eleştirel realizminde, ulusal idealin şekillenmesinde ve korunmasında müstesna hizmetleri olan ünlü Azerbaycan yazarı Abdürrahim Bey Hakverdiyev'in yaşamı ve sanatından bahs olunur. Aynı zamanda yazarın "Baba ve Oğul" isimli hikâyesinin toplumsal ehemmiyeti, konusu ve ideası üzerine değerlendirme yapılır. Klasik Azerbaycan edebiyatının öncüllerinden olan tiyatro yazarı, Azerbaycan halkının eğitimci aydını Abdürrahim Bey Hakverdiyev'in "Baba ve Oğul" hikâyesinin sanatsal özelliklerinden, yazarın sanatsal prensiplerinden, realizmin tamlığı gibi meselelerden bahs olunur ve inceleme sonucu hikâyenin sanatsal ve toplumsal değeri saptanmış oluyor.

Anahtar Kelimeler: Azerbaycan edebiyatı, Hakverdiyev, Baba ve Oğul, klasik, realizm, sanatsal, konu

Роль творчества Абдурахим бека Хагвердиева в формировании национальных идеалов в начале XX века. Оценка на основе темы и идеи рассказа «Отец и сын»

В статье рассматриваются такие вопросы как, реалистическая литература Азербайджана, критический реализм, творчество известного азербайджанского писателя Абдурахим бека Хагвердиева, сыгравший исключительную роль в пропаганде и защите национальных идеалов, а также упоминается рассказ писателя «Отец и сын». Автор, рассматривая жизнь и творчество драматурга, писателя и просветителя Абдурахим бека Хагвердиева, который является корифеем Азербайджанской классической литературы, а также, художественные особенности рассказа «Отец и сын», раскрывает творческие принципы писателя и полноту реализма в его трудах на основе темы и идеи упомянутого рассказа.

Ключевые слова: А.Хагвердиев, рассказ «Отец и сын», реалистическая литература, критический реализм, национальные идеалы

**THE ROLE OF ABDURRAHIM BEK HAGVERDIYEV'S WORKS IN THE
FORMATION OF THE NATIONAL IDEALS IN THE BEGINNING OF THE
TWENTIETH CENTURY. THE EVALUATION BASED ON THE THEME AND
IDEA OF THE STORY "FATHER AND SON"**

Abstract: The article deals with such issues as Azerbaijan's realistic literature and critical realism, the works of the famous Azerbaijani writer Abdurrahim Bek Hagverdiyev, who played a crucial role in the promotion and protection of national ideals. It is also about the story called

ORCI ID : 0000-0002-1417-8497

DOI : 10.31126:akrajournal.794690

Geliş tarihi : 14 Eylül 2020 / Kabul tarihi: 13 Aralık 2020

*Bakü Devlet Üniversitesi, Doktora öğrencisi, Bakü Avrasya Üniversitesi, Öğretim Görevlisi

“Father and Son” written by him. The author, considering the life and works of writer and enlightener Abdurrahim Bek Hagverdiyev, as the leading figure of Azerbaijani classical literature, and also the artistic features of the story “Father and Son”, reveals the creative principles of the writer and fullness of realism in his works on the base of theme and idea the mentioned story.

Key Words: A. Hagverdiyev, the story "Father and Son", realistic literature, critical realism, national ideals

Giriş

Azerbaycan edebiyatının tarihinde 19. ve 20. yüzyılların edebiyatı özel bir yere sahiptir. Azerbaycan realizmi, eleştirel realizmin edebî yöntem olarak hızlı gelişimi, "Molla Nasreddin" ve "Fuyuzat" gibi eğitimci dergilerin, sanat okullarının çok yönlü faaliyetleri 20. yüzyılın başlarında Azerbaycan nesrinin gelişiminde önemli rol oynamakla, genellikle, 20. asır edebiyatının temellerini oluşturmuş oldu. Yirminci yüzyılın başlarında yirmi yıllık edebiyat, öncül fikirlere ve sanatsal güce sahip olmakla ilerideki yılların edebiyatının yollarını aydınlattı. C. Mammadkuluzade, A. Hakverdiyev, Y.V. Çimenzeminli gibi yazarlar Sovyetler Dönemi'nin, 1930'lu yılların yasaklarından dolayı faaliyetlerinin yönünü değiştirseler de, yirminci yüzyılın başlarındaki eleştirel realizmi tarzlarını yaşamları boyunca sürdürdüler.

On dokuzuncu yüzyılın sonunda, Azerbaycan dramaturjisinde bir sonraki aydınlanma aşamasını tamamlayan Abdürrahim Bey Hakverdiyev Azerbaycan realist (gerçekçi) edebiyatının gelişiminde önemli hizmetlerde bulundu. Abdürrahim Bey Hakverdiyev'in yaşamı, edebî kişiliği, eğitimci faaliyeti ve eserleri, ulusal idealin yayılması ve korunmasında özel bir öneme sahiptir.

1. Ünlü Azerbaycan Yazarı Abdürrahim

Bey Hakverdiyev'in Yaşamı ve Edebî Kişiliği

Azerbaycan edebiyatının ünlü ismi Abdürrahim Bey Asadbey oğlu Hakverdiyev'in sanatı ve faaliyeti, yirminci yüzyılın edebî-toplumsal fikrinin gelişiminde, ulusal idealin yayılması ve korunmasında son derece önemlidir. “Abdürrahim Bey Asadbey oğlu Hakverdiyev, 17 Mayıs 1870'te Azerbaycan'ın cennet toprağı olan Şuşa şehrinde doğdu. Klasik Azerbaycan edebiyatının öncül yazarı, tiyatro yazarı, eğitimci, edebiyat eleştirmeni gibi faaliyetleri üstlenmiş olan Hakverdiyev 1933 yılında Bakü'de yaşama veda etmiştir. Abdürrahim Bey Hakverdiyev Şuşa ve Tiflis'te Realnı isimli, dönemi için çok meşhur olan okullarda okudu. Ardından Petersburg Yol Mühendisleri Enstitüsü'nden mezun olmuştur. Faaliyeti sırasında Birinci Rus Duma'sına seçilen beş diplomatın biri olan Hakverdiyev, Azerbaycan'ın birinci Eğitim Bakanı, Tiyatro Konseyi'nin, Yazarlar Birliği'nin ilk başkanı, “Molla Nasreddin” dergisinin önderlerinden biri olmuştur.” (Hakverdiyev, 2005: 2). Görüldüğü gibi, yaşam ve faaliyeti boyunca Hakverdiyev eğitime büyük önem vermiş, farklı makamlarda

çalışmakla halkının ulusal gelişimi için elinden geleni yapmıştır. Tüm yaşam ve faaliyetini eğitimci harekate, genç kuşağın eğitimine, ulusal ve manevi-ahlaki değerlerin korunmasına adanmış ünlü yazarın "Baba ve Oğul", "Moza-lanbey`in Gezisi", "Bomba", "Marallarım", "Deccalabad", "Mirza Safar", "Diş ağrısı", "Pir", "Çeşmek" vb. (Mutallimov, 1988: 27) hikâyeleri bir asrı aşmış süredir ki, Azerbaycan halkının sanat hazinesinde özgün yerini, ulusal ve evrensel değerini korumaktadır. Hikâyeleri dünyanın farklı dillerine çevrildiği yazarın hiciv ruhuyla yazdığı, ulusal derterimizin kaynağını, nedenlerini aradığı eserleri günümüzde de günceldir, çağdaştır.

Tüm Doğu dünyası ve Türk dünyasında ilk renkli, resimli, karikatürlü yeni yayın biçimiyle yayınlanan "Molla Nasreddin" dergisinde, sadece halkımızın değil, tüm Müslüman Doğu`nun gerilik ve cehaleti yaşaması ve bunların oluşum nedenleri eğitimci düşünürlerin kaleminde betimlenirdi. Milletini, halkın zor durumu, derterleri, kültürel, ekonomik açıdan gerilemesi milletini gönülden seven yazarları düşündürür, bu durumdan kurtulma yolları aranı-yordu. "Molla Nasreddin" sanat okulunun ünlü yazarları, iyi bilinen temsilci-leri sırasında Abdürrahim Bey Hakverdiyev`in özel yeri vardır. Tanınmış edebiyat eleştirmeni Firudin Huseynov: "Molla Nasreddin" dergisinde Azer-baycancılık ideolojisinin taşıyıcıları - Celil Mammadguluzade, Ömer Faik Ne-manzade, Mirza Alekper Sabir, Ali Nazmi, Mammad Said Ordubadi ve diğer yazarların arasında Abdürrahim Bey Hakverdiyev`in önemli bir yeri vardır (Karayev, 1980: 2) demektedir.

Celil Mammadguluzade`nin sanatının temelini, ulusal idealin teşvik edil-mesi ve korunması olduğu bilinmektedir. O, halkının kaderi ile ilgili meseleleri gerçek bir vatandaş gibi eserlerinde canlandırmıştır. Uzmanlar: Abdürrahim Bey Hakverdiyev`in hikâyelerinde, Celil Mammadguluzade`nin sanatının etki-sinin hissedildiği görüşündeler. İster "Molla Nasreddin" sayfalarında ve isterse nesir çalışmalarında Abdürrahim Bey Hakverdiyev tipik imgeler oluşturur ve onları gerçekleştirmeye, bağımsızlık kazandırmaya ve geliştirmeye hazırla-maktadır (Memmedli, 2019: 2). Ünlü yazar Celil Mammadguluzade`nin başyapıtı olan "Molla Nasreddin" dergisinin yazarları arasında özel hizmetleri olan Hakverdiyev halkının durumunun farkındaydı. Onları derinlemesine analiz eder ve halkın sorunlarına çözüm bulmaya çalışıyordu. Derginin kurucusu ve editörü Celil Mammadguluzade anılarında Hakverdiyev`den şöyle bahsediyor: "Molla Nasreddin" sadece bir yazarın eseri değil, "Molla Nasreddin" sevgili meslektaşlarının eserlerinin toplamıdır ki, ben sadece onların arkadaşıyım. En sadık yazarlar sırasında Abdürrahim Bey Hakverdiyev ise özel bir yere sahiptir." (Memmedli, 2019: 2).

"Molla Nasreddin"ın yetenekli yazarlarından, sanatsal kakkahalar uzmanı Abdürrahim Bey Hakverdiyev Horttan, Ceyranali ve Mozalan Bey gibi takma

isimlerle eserler kaleme alırdı. Azerbaycan insanının kötü alışkanlıklar kazanması, bunları bırakmakta zorlanması, kötülüklerden kurtulması, gelişmesi için “Cehennem mektupları”, “Merallarım” isimli dizi hikâyeleri, “Mozalan Bey'in Gezileri” gibi eserleri derginin sayfalarında yayımlandı.

Genel olarak, 19. yüzyılın sonu, 20. yüzyılın başı, Azerbaycan halkının ruhu ve zehniyetiyle kalkınma dönemidir. Ulusal haklarını idrak etmek, istikbalini kazanmak uğruna kültürel mücadeleye atılmak, bağımsızlık talep etmek, bu yönde ulusal mirasları yabancı etkilerden korumak bu dönemin özellikleridir. Bu dönemde ve bu yönde Azerbaycan'ın eleştirel realizminin ve “Molla Nasreddin” edebî okulunun önde gelen temsilcilerinden biri olan Abdürrahim Bey Hakverdiyev'in sanatsal faaliyetinin özel bir önemi vardır. Ulusal sorunların başında özellikle halkın manevi mirasının korunmasında anahtar rolü üstlenen ana dilini korumak geliyordu. Hakverdiyev, halkın istiklaline kavuşması için drama sanatının her türlü araçlarını kullanıyordu. Diğer yandan kendimizi kendimize anlatmak ve karşılaştığımız sorunların nedenlerini halkımıza göstermek ve bunlardan kurtulmak için nelerin yapılması gerektiği konusunda realist çözüm önerileri sunuyordu.

2. Abdürrahim Bey Hakverdiyev'in “Baba ve Oğul”

Hikâyesinin Konusu ve İdeası Üzerine Bir Değerlendirme

1892-1906 yılları Azerbaycan realist edebiyatının gelişimine önemli katkıda bulunan Abdürrahim Bey Hakverdiyev'in dramatik eserler kaleme aldığı yıllardır (Karayev, 1980: 67). Diğer dönemleri ise yazarın sanatında müstesna yeri olan hikâyelerini yazdığı dönemi ihtiva ediyor. Bu açıdan uzmanlar Hakverdiyev sanatını iki aşamaya ayırmışlar: Hakkında bahsedeceğimiz “Baba ve Oğul” hikâyesi, yazarın yaratıcılığının ikinci aşamasında kaleme aldığı eseridir. 1906 yılında yazdığı ve “Hayat” gazetesinde yayımladığı hikâye konusu, toplumsal ehemmiyetiyle çağdaş dönemde de güncelliğini korumaktadır. Çağdaş dönemde büyük yazarın eserleri tekrar Latin Alfabesi ile basılmıştır. Aynı zamanda bilimsel araştırmalara konu olarak konu, içerik, üslup açısından incelenmektedir. “Baba ve Oğul”, ulusal Müslüman yaşamının geçmişini, bugününü ve geleceğini yansıtan, geçmişle dönemini kıyaslayan ibretli bir hikâyedir. Hikâyenin süje hattında, imgelerin tanımında, Müslüman Doğu'nun, Azerbaycan halkının kalkınmasını engelleyen ve geriliğe götüren nedenler açıkça gösterilmiyor, fakat bu nedenler olaylar sırasında, imgelerin karakterinde açıkça tanımlanmaktadır. Yazarı, kalkınmak ve ilerlemek, halkının gelişmesi için neler yapabileceği düşündürür ve bundan dolayı yazar kuşakları karşılaştırıyor. Kuşkusuz, bu yönde ünlü yazarın amacı, öncelikle, insanları Tanrı'ya yaklaştırmak, ruhunu aydınlatmak, merhamet, şefkat, cömertlik gibi

hususları oluşturan Allah'ı ve dinimizi doğru, dürüst anlamalarını sağlamak, insan ve toplum ilişkilerini ayarlayan eğitime ve eğitimciliğe öncülük etmekte.

Abdürrahim Bey Hakverdiyev sanatında, özellikle, hikâyelerinde kuşakların karşılaştırılması, baba ve oğul ilişkileri büyük önem arz etmektedir. “Bahtsız Genç” trajedisinde baba-oğul ilişkilerine dikkat çeken yazarın aynı amacı, “babalar ve oğullar” çatışması “Baba ve Oğul” hikâyesinde de devam ediyor. Baba ve oğul yüzleşmesi, bu hikâyede kuşakların yüzleşmesi niteliğindedir. Hacı Halil, Kerbelayı Kulamali, Rüstem'in babası gibi imgeler, hayat tecrübesi edinmiş, düzü eğriden, doğruyu yalandan seçebilen olgun insanlardır. Diğer genç kuşaktan olan Rüstem ve Ekber, sorumsuz, anne ve babalarından maddi beklentileri olan, ağırbaşlı olmayı değil, kötü alışkanlıkları önemseyen, eğitime eğlence gibi bakan gençlerdir. Hikâyede yazar, eğitimci realizmin yardımıyla bir ailenin durumunu halkın trajedisine dönüştürür. Bir ailenin trajedisinin sosyal nedenlerini araştırır. Hakverdiyev, toplumun belalarının bir ailenin trajedisine dönüşmesini, aile ve toplum ilişkilerini kaleme almakta ve hikâyenin süje hattı boyunca bu iki mesele derin bir şekilde tezahür etmektedir.

Din, toplum ve eğitim meseleleri yazarın eğitici ulusal ideallerinin temelidir. 19. yüzyılın sonlarında ve 20. yüzyılın başlarında, toplumumuzu ve edebiyatımızı kapsayan aydınlanma hareketinin eleştirel realist nesnesini yansıtan Hakverdiyev tüm eğitimci aydınlar gibi Azerbaycan insanının ruhsal ve düşünceyle gelişimi için eğitim almayı cahillikten ve kötülüklerden kurtulma yolu görürdü. “Baba ve Oğul” hikâyesinde yazar, eğitimle ilgili görüşlerini, hem Hacı Halil'in hem de Rüstem'in babası imgesinin yaşam ve faaliyetinde yansıtıyor.

Yazar, Hacı Halil'in oğlu Ekber'e öğüt niteliğinde olan vasiyetinde eğitim almayı adam olmakla kıyaslar. Eğitimin sadece gününü değil, geleceğini de aydınlatacağını ibretli öğütlerle dile getirir: “Oğlum! Sana çok fazla devlet ve mülk bırakacağım ve bu devletin inşası benim eğitimimdir. Bu nedenle, bir çocuğun olursa eğitimsiz koyma, eğitim almak isteyen fakirlere yardımda bulun. Eğer yardım edersen onlara baktığın zaman memnun olacak ve her zaman bu yardımın tadını zevkle çıkaracaksın.” (Hakverdiyev, 2019: 5) " Her şeyden önce evladım yaşamının sonuna kadar Müslüman olduğunu asla unutma. Her zaman Kuran'ın emirlerine ve Hz. Peygamber'in sünnetine itaat et ki, ahirette ve bu dünyada mutluluk seninle olsun, Allah'ın eli ve gölgesi her zaman üzerinde bulunsun. Herkese iyi davran, yardım isteyeniyi geri çevirme, çünkü fakire, acize yardım etmek iyi özelliklerden biridir.” (Hakverdiyev, 2019: 4) gibi öğüt veren Hacı Halil kendisi İslami değerlerle, dinine sadakatla bağlı olan, öğrenmeği ve öğretmeyi vicdan borcu kabul eden gerçek bir Müslümandır. Hacı Halil daha sonraki kuşaklara irfani ve dünyevi ilimleri sahiplenmeleri için dinini bilim olarak öğrenmeyi, eğitim almayı vasiyet eder. Dünyaya katılmak,

dünya bilimlerine, bilgilere sahip olmak için ruhun ve düşüncenin sağlıklı tutulmasını ve bu yönde dine ve eğitime özenle yaklaşmak gerektiğini öngörüyor. Yazar, ulusal sorunların çözümünde, halkın aydınlanmasında ve ülkenin kalkınmasında eğitim almanın en önemli çözüm yolu ve en önemli çare olduğunu vurgulamaktadır.

A. Hakverdiyev'in eğitimci realizmi ve gerçekçiliği çok ilginç. "Pir", "Şebih" ve "Seyidler Ocağı" gibi hikâyelerinde dinî fanatizmi, cehaleti eleştirir, ancak "Baba ve Oğul" hikâyesinde ise dinî bilgilere sahiplenmeyi Tanrı'ya yaklaşmanın temeli gibi görüyor. Bu ve diğer kesitlerden yola çıkarak söyleyebiliriz ki, Hakverdiyev'in sanatı realizmin doruklarına varan, milletin, halkın, toplumun, ailenin sorunlarına yüzeysel yaklaşmayan, insan yaşamını tüm gerçeklerle kapsayan bir sanat okuludur. Babalar kuşağını temsil eden Hacı Halil imgesiyle yazar bir insan yaşamının dönemlerini yansıtıyor. Küçük Halil, Hacı Halil'e dönüşene kadar öksüzlük çekmiş, ihtiyaç sahibi olarak binbir çileye katlanmıştır. Onun gerçekte ve mecazda elinden tutan ise imanı, Allah'ını ve dinini tanıması, saygısı, sevgisi, dinimizde olduğu gibi eğitime, bilgilere sahip olmak çabalarıydı. Binbir çile çeken küçük Halil'i imanı ve eğitimi Hacı Halil'e dönüştürür. Kendi hayatından öğrenen, ibret alan Hacı Halil, vasiyetinde bile oğluna eğitim ve inancına sahip olmayı, arkadaş seçmekte çok hassas davranmayı öğüt veriyor. "Evladım, kötü arkadaştan her daim uzak dur. Çünkü, böyle arkadaş nedeniyle, bin belaya girersin, yüzünün nuru gider, halk içinde perişan olursun. Tekrar söylüyorum, aman kötü arkadaş edinme!" (Hakverdiyev, 2019: 5). Ancak, babasının öğütlerini yerine getirmeyen, özellikle de kendi arkadaşını doğru seçmeyen oğlu Ekber, kötü çevresine karşı koya-
madı, sonunda perişan hâle düştü ve toplumda alay konusu oldu.

Olayların gidişinde babası ölen Ekber dükkânda otururken kaç zamandır göremediği Rüstem'le karşılaşır. Kötü alışkanlıkları olan, gördüğü her kadına ve alkole düşkünlüğünden yaşlı görünen, gözaltları şişmiş Rüstem'in tanınmaz görünümü bile Ekber için ibret olmuyor. "Ağabeyim Ekber! Bu kadar yıllar süresinde o kadar zor olaylar yaşadım ki, ne söylemekle, ne yazmakla anlatılmaz. Vallahi, bilmiyorum nereden konuya gireyim: Paris'ten mi, Berlin'den mi, Viyana'dan mı, yahut Petersburg'tan mı? Biliyorsun ki, ben kendi memleketimde eğitim almaktan vaz geçtim. Babama; beni burada değil, eğitim almak için Paris'e gönder, dedim. Zavallı babam, nerden anlasın ki, dördüncü sınıftan kaçmış birini hiç Paris'e bırakırlar mı? Babamdan bin manat para aldım, "Ağamı Allah korusun" diyerek gittim Paris'e." (Hakverdiyev, 2019: 5). Ekber, Rüstem'i hayranlıkla dinliyor. Hatta, bir cahilin söyledikleri karşısında kendini kuçumsenmiş hissetmektedir. Rüstem'in yaşadığı bilimden, edepten uzak yaşamı tecrübe gibi değerlendirir.

Hakverdiyev bu olayla yetişmekte olan genç kuşağın dünyaya bakışının geriliğini, bu geriliği oluşturan nedenleri olay ve imgelerin diliyle anlatır. Toplumun sosyal belalarını sergileyen hikâyede her bir imgenin kaderinde toplumun kocaman belalarını yansıtmıştır. Doğru yolu şaşırın, öğüt ve nasihat dinlemeyen, merhamet hissinden uzak olan insanların kaderi her zaman ki gibi trajiktir.

Hakverdiyev'in biyografisinde görüldüğü kadarıyla, büyük yazar hayatında eğitime büyük önem vermiş, hayatının çoğunu eğitim almaya, aydınlanma hareketine adanmıştır. Yazar, kendi yaşamının gerçeklerine dayanarak, Hacı Halil'in dilinden eğitim almayı vasiyet ediyor. Hacı Halil'in sözleriyle, "Bu devletin inşası benim eğitimim olmuştur. Eğer bir bebeğiniz ve çocuğunuz olursa, ona mutlaka eğitim vermekten pes etmeyin!" (Hasanova, 2010: 4) ifadesiyle gelecek kuşakların eğitim alması gibi ciddi meseleleri öne çekiyor.

Yazarın hikâyesinin isminden anlaşılacağı üzere hikâye baba ve oğul ilişkisine dayanmaktadır. Ancak hikâyede yazar, anne ve çocuk ilişkilerine de dikkat çekerek aile eğitiminin özünü ortaya çıkarmaya çalışır. Ekber annesine sürekli yalan söylemektedir. Ekber'in annesinden izin alamaması, yaşamını yalanlara adanmış Rüstem'in gülüşlere boğulmasına neden oluyor. "Rüstem kahkahalarla gülerek, "Yazıklar olsun, zavallı çocuk! Sen hâlâ anneden izin mi alıyorsun? Rahmetlinin oğlu, sen kocaman insansın, anneden izin almak ne demek, kurt yiyen, kedi ısırın yaşta değilsin! Ama, görüyorum sen izin almaya alışkınsın." Babasının vasiyetini dinlememesi, kötü arkadaştan uzak durmamasının, yanı sıra annesine yalan söylemesi Ekber'i felaketlere götürür. Çok zaman geçmeden Ekber'in annesi onun yalanları, yaşam tarzı ve eve geç saatlerde dönmesi nedeniyle hasta düşer ve sonunda vefat eder.

Dönemini ve yarınları doğru analiz etme başarısını gösteren yazarın hikâyelerinin özelliklerinden ve realizminin temel ilkelerinden bahseden Hakverdiyev sanatının araştırmacısı M. Hasanova; "Hakverdiyev ve Halkın Kendini Kavramı" makalesinde şunları yazıyor: "A. Hakverdiyev'in nesrinin realizmi tutumlu realizmdir. Realizmin temel ilkesi olan imgelerin sosyal gerçeklere uygun tanıtımı ve betimlenmesi onun sanatında temel özelliktir. Hakverdiyev'in yarattığı ulusal Müslüman, somut olarak Müslüman toplumunun ürünüdür, tam bir sosyal ilişkiler taşıyıcısıdır. Bir başka realizm belirtisi olan tarihsel yaklaşım ise onun sanatında kendine özgün şekilde tezahür ediyor. Burada tarihin ilişkiler örgüsü bağlamında, dünya görüşünün en önemli prensibi olan olayların genel durumu ve gelişmesi de vardır." (Hasanova, 2010: 6).

Aslında, Hakverdiyev'in amacı, yaşadığı zamanın entelektüelleri gibi, eğitimi, dinî kuralları doğru uygulayan topluma sahip olması idi. Hayırseverliğin kurnazlığı, doğrunun yalanı yenmesini hayal eden yazar, sağlıklı arkadaşlığı, karşılıklı saygıyı, inam ve itibarı tebliğ ediyordu. Aile ve toplum ilişkilerini,

aile içindeki ilişkileri küçük bir hikâyede çeşitli yönlerden ele alan, neden ve sonuçları analiz eden yazar, insan ve toplum arasında sağlam ve sağlıklı bağlar oluşturmanın yollarını gösterir. Yazarı düşündüren bir diğer konu halkının, doğru şekilde, kültürlü ve eğitilmiş biçimde dünyaya açılması entegrasyonudur. Hacı Halil, Doğu dünyasının adamı, oğlu Ekber ise arkadaşı Rüstem gibi Paris, Petersburg ve Moskova'nın havasındadır. Kapalı anlamda yazarı bu durum endişelendirir. Çünkü Ekberler, Rüstemler gibileri halkımızı doğru tanıtmıyor, genellikle, halkımızın kültürel seviyesine uymayan izlenimler oluşturuyorlar. Halbuki halkımızın, küresel kültürel mirasları ve bilimsel konuları kavraması ve diğer tüm başarılarıyla çağdaş dünyaya uyum sağlama konusunda yeterli potansiyele sahiptir.

Sonuç

Azerbaycan'ın sanatsal nesrinin gelişiminde önemli bir rol oynayan Abdürrahim Bey Hakverdiyev'in sanatı, modern çağımız için karakteristiktir ve günceldir. Millî idealin edebiyatta şekillenmesinde müstesna hizmetleri olan yazarın eserleri, çağdaş dönemde yeniden basılmakta ve araştırmalara konu olmaktadır. Yazarın 1971 yılında basılmış eserlerinin 2005 yılında Latin alfabesiyle yeniden basılması (Hakverdiyev, 2005: 500) devletimizin ulusal ve kültürel mirasımıza ayrıca Hakverdiyev sanatına olan dikkatinin göstergesidir. 2019 yılında Azerbaycan Millî İlimler Akademisi (AMEA) Nizami Gencevi adına Edebiyat Enstitüsü'nde "Sanatkârın Bilimsel Pasaportu" serisinden ilk monografik araştırma "Abdürrahim Bey Hakverdiyev Yaşamı ve Sanatı"(8, 2020) kaleme alındı. Monografide ünlü yazar ve toplum adamı olan Abdürrahim Bey Hakverdiyev'in yaşam ve sanatı kapsamlı bir şekilde analiz ediliyor, edibin ömür yolu, sosyal faaliyeti ve sanatının temel alanları; dramaturji, sanatsal nesri, sosyopolitik yazıları, edebî görüşleri, ayrıca eserlerinde sanat özellikleri, edebî mirasının araştırılması ve yayını tarihleri hakkında geniş ve sistematik bilimsel analizler yapılıyor.

Abdürrahim Bey Hakverdiyev, Azerbaycan edebiyatı tarihinde beşerî ve toplumsal değeriyle arkasında büyük bir iz bırakmıştır. Azerbaycan'ın ünlü yazarının edebî kişiliği, tiyatro eserleri, hikâyeleri günümüzde ve bundan sonraki dönemlerde de her zaman güncel olacak ve yeni kuşakların eğitiminde rol oynayacaktır.

KAYNAKÇA

1. Hakverdiyev. A.; Seçilmiş Eserler. 2 cilt. Ben, II c. Bakü: 2005, Lider, s. 500.
2. Hakverdiyev. A.; "Baba ve Oğul" Hikâyesi, Ebdurrehimbey_Haqverdiyev_hekâyeler-aze. PDF, 2019. S 257

3. Hasanova M.H.; Hakverdiyev ve Halkın Ulusal Bilgi Birikimi, Bakü Üniversitesi Haberi, İnsani Bilimler Dizisi, 2010, s. 25.
4. Karayev Y.; Gerçekçilik, Sanat ve Gerçek. Bakü: Bilim, 1980, s. 255.
5. Mutallimov T.A.; Hakverdiyev'in Poetikası. Bakü: Yazar, 1988, s. 323.
6. Memmedli Allahverdi, Azərbaycan`lıların Bireysel Yaratıcılığı Bağlamında: Abdürrahim bey Hakverdiyev, 525. gazete. 2019, s. 2.

İnternet Kaynakları

7. Abdürrahim Bey Hakverdiyev`in Eserlerinde Toplumsal Eleştiri. Pdf , <https://www.academia.edu/35445758>, Erişim Tarihi; 03.07.2019.
8. AMEA_da_Abdurrehim_bey_Haqverdiyev_Heyati_ve_yaradiciligi_kitabinin_teqdimati_olub-1244559, Erişim Tarihi; 02.05.2020.